

Kozma Ferenc: Magyarország világi illeszkedésének stratégiája. Stratégiai vázlat az integráció küszöbén

Aula, Budapest, 2003, 352 oldal

„Outsider” vagy lelencyerek, esetleg pária? Melyiket tekintjük találóbbnak? Kozma Ferenc legújabb könyvében olvashatjuk ezeket a kissé talán sarkított és erősen érzelmi töltetű, mégis (vagy talán éppen ezért) a lényegre utaló kifejezéseket, a magyar gazdaság szerves külgazdasági beágyazottságának hiányosságaira utalva. Én a lelencyerekre szavaznék, mert az magyarul van, és a helyzet legpontosabb leírása. Az outsider a „nagyok”, a bennfentesek lekezelő kifejezése azokra, akiket nem tekintenek maguk közé valóznak. A lelencyereknek számolatlanul adják a pofonokat, a végén már maga sem tudja, hogy melyiket „érdemelte” meg, és melyik a sorcsapás. Sorsa azonban nem teljesen kilátástalan. Nem jó helyre született, kortársainak zöme elhúzott mellette, de mégis van esélye magára vonni a figyelmet, kaphat egy kis „ösztöndíjat”, felismerhet egy rést, ahol kimenekülhet, ha jó a szeme, meglátja és kihasználja a felkínálkozó lehetőséget. A lehetőségeit csak akkor játssza el véglegesen, ha rosszul értékeli a helyzetét és képességeit.

A lehetőségek helyes (és nem alul- vagy túl-) értékelése, azért fontos, mert irreális helyzetfelmérésből nem születnek megvalósítható célkitűzések. Tudnunk kell, hogy milyen okok miatt jutottunk a mai helyzetbe, mert hasonló veszélyek ma is vannak, sőt, még fenyegetőbbek is. Nem vezet azonban sehova, ha helyzetünkön kesergünk, még kevésbé, ha a „bűnösöket” kutatjuk – közben azt sem vesszük észre, hogy itt a kivételes történelmi pillanat: nyitva az ajtó (ezt a képet a szerző egy korábbi hozzászólásából vettem), amely rövidesen újra becsukódik. Nincs idő töprengeni. A kérdéseket gyorsan és jól kell feltenni. Mint eddig annyiszor, Kozma Ferenc most is hozzásegített egy sor jó kérdéshez. Sőt, jószereivel rávezetett számos helyes válaszra is, bár a könyv alcímében jelzi, hogy fejtegetéseit és gondolatfüzéreit csak stratégia vázlatnak szánja. Könyvét olvasva – az „önépülés” érzésén túl – a recenzens első reakciója, hogy miért nem olvassák el azt politikusok is, legalább azok, akik a helyzet félreismerésében az elmúlt 10-15 évben elévülhetetlen „érdemeket” szereztek.

A könyv nem „horizontális” munka, amelybe akárhol beleolvashatunk, kicsemegézhetünk magunknak ezt-azt. Inkább egy teljes „vertikumról” van szó benne, a gazdaság szerves egészéről. Ha megfogunk egy szálat, jön vele az egész gombolyag. A szerző nem engedi, hogy e komplex rendszer bármelyik elemét összefüggéseiből kiragadva próbáljunk kezelni. Kényszerít arra, hogy az egészben gondolkodjunk, minden részletben felfedeztetni velünk azt a specifikus egészet, amit magyar gazdaságnak hívunk, de amely ezer szállal fonódik össze a többivel.

Azt az egyensúlyt, amely a magyar gazdaság számára elfogadható, nem lehet máshonnan „lemásolni”. Az intellektuális tőketartalék megóvása, a beruházási tőke gyarapítása és a népesség „fogyasztáshalasztási tűrőképessége” közötti bonyolult egyensúly megőrzése, egyáltalán megértése sem könnyű feladat. Az elmúlt években is „sikerült” sokat elherdálni a legértékesebből, az intellektuális tőke tartalékaiból. A hibát nagyon hamar el lehet követni, de jobb esetben is csak generációs távlatban lehet javítani, hangsúlyozza a szerző. Sok minden előre látható volt, csak nem azok láttak előre, akik a döntéseket hozták.

A könyv olvasása nem úgy gyarapítja az ismereteinket, mint általában a jó szakkönyvek. Nem találunk benne hivatkozásokat, nincsenek forrásjegyzékek. Szakkönyvnél ez

hiba, de tudomásul kell vennünk, hogy a szerző mindent elolvasott, átgondolt és újragondolt, azután körülnézett, hogy megkísérelje felmérni a valóságos helyzetet..., és végül leírta az álláspontját. Ha úgy látta szükségesnek, képleteket konstruált, szigorú, fegyelmezett logikával. Hiányérzetünk csak akkor támad, ha a mainstream közgazdasági irányzatok alapján történő gondolkodást keressük a könyvben. Bár jó lenne, nincs a könyv végén tárgymutató, amely segítene eligazodni a szerző által használt, sokszor meglehetősen egyéni kifejezésekben, fogalmakban. Talán emiatt is van, hogy előbb-utóbb azon kapja magát az ember: hogy nem is annyira arra koncentrál, amit olvas. A gondolatai elszaladnak, s minduntalan a szerző „szavába vág”, bár korántsem mindig egyetértően. Ugyanakkor a szerző lényeglátását, összehasonlító képességét aligha tudja olvasója utolérni. Bárcsak megadtna ilyesféle lényeglátó és összehasonlító képesség a politikusoknak is, akiknek négyévekre zsugorodó gondolkodás- és látásmódja (kevés, de annál tiszteletre méltóbb kivételtől eltekintve!) nemcsak a gazdaságot sújtja, hanem a lakosság – egyébként alapvetően megbízható – ítéletalkotó képességét is torzítja. Kozma Ferenc ezt többnyire – türelmesen és tapintatosan –, évezredekkel ezelőtt leszűrt, ősi indiai, kínai, japán vagy egyéb aforizmával szemlélteti. Erre utal a könyv mottója is, nevezetesen egy arab közmondás: „*Aki akar valamit elérni, az eszközt keres. Aki nem akar valamit elérni, az kifogást keres.*” Stratégiai vázlataival persze Kozma Ferenc nemcsak eszközt keres, hanem inkább (vagy talán főképpen) – mint jelzi is – stratégiát.

Valójában minden döntési helyzet tele van ellentmondással. Minden döntés körül ott lebeg a „*rövid távú könnyebbségszerző szemlélet*”, a tartós, de nehezebben kivihető, igazi előnyöket csak később produkáló változattal szemben. Ez a dilemma már a világgazdasági nyitottság–zárttság kérdésében is, lévén a nemzetállamnak magának mindkettőben elég sok érdekeltsége. Hasonló szorítás a *beruházások növelésének kényszere* egyfelől, másfelől viszont a *nemzet intellektuális tőkéjének a gyarapítása, a szociális színvonal megőrzése*, illetve *fejlesztése*.

De milyen illeszkedési stratégiát kövessünk, hogy jelen adottságaink mellett se maradjunk reménytelenül „outsiderek”, kitorhessünk a félperifériás állapotból? Ennek meghatározója nem a képzelet szárnyalása. A lehetséges stratégiák körét inkább a közepes műszaki fejlettség és „világpiaci inkompatibilitás” melletti alacsony jövedelemtermelő képesség, tőkeszegénység, nem utolsósorban pedig a gazdaság kis mérete szabja meg (az ilyen adottságokkal jellemezhető gazdaságokat nevezi a szerző – sokak számára talán kicsi meghökkentő képpel – gyenge egészségű lelencyereknek). Ezekhez a nem éppen előnyös kiinduló feltételekhez társulnak azok a mulasztások és rombolások, amelyeket a lakosság munkaképességében (és ami mindennél rosszabb: moráljában) idéztek elő a helytelen politikák. Ennek az újjáépítése „...hosszadalmasabb, mint egy földig lerombolt tőkeállományú ország esetében, a veszteség is sokszorosa annak, noha nem tényleges beruházási kiadásokban jelentkezik, hanem elmaradt jövedelemben.” (338. o.)

A szerző két lehetőségre hívja fel a figyelmet, amely kiutat jelent ebből a helyzetből: nevezetesen a „*méretgazdaságosság-centrikus*” útra, és a „*cserearány-javítást*” preferáló stratégiára. Az előbbi erős *specializációra*, utóbbi a szerkezet *diverzifikációjára* épít. Mindkettő hátrányait csökkenthetné a – szerző által kissé nyakatekert kifejezéssel – „súlyfajlagosan magas értékűnek” nevezett áruk (drága egységárú termékek) termelésének és exportjának súlynövekedése a gazdasági szerkezetben. Ennek a köztes stratégiának a sikeres alkalmazhatóságára példa a svéd, dán, svájci és finn gazdaság. Magyarországon esetében persze csak egy „szelídített változatot” tart a szerző megvalósíthatónak, amely szintén magas szakképzettséget igénylő, de másodvonalbeli (nem csúcsgaztatba tartozó) termékekre épül, osztrák, norvég, ír sikeres példák alapján.

Mindehhez kell a fejlett országok „jóindulata” is (344. o.) A magyar gazdaság jelenlegi állapotában (az export kétharmadának multinacionális kézbe kerülése stb.) nagy az esélye a centrum érdekérvényesítésének. A szerző olyan stratégia megvalósításának látja

az esélyeit, amely „... egyértelműen a magyar érdekek figyelembevételével hozza létre az európai centrummal való szimbiózist, mégpedig nemzetközi együttműködés, együttes fellépés (a szerző szerint legalább a viseigrádi országok együttes fellépése) alapján.” A feltételek ehhez nem nagyon kedvezőek, és mint hangsúlyozza: „Minél erősebb textúrát jelent a gazdasági, pénzügyi és politikai viszonyok globalitása, annál nehezebb a félperiférikus országnak vagy szövetséges országcsoporthoz megszerezni ebből a félperiférikus helyzetből való kitöréshez szükséges »szökési sebességet«, és meg is tartani azt egészen addig, amíg ki nem kerül(nek) a Centrum ... mágneses teréből.” (345. o.)

Kérdés persze, hogy milyen feltételek és instrumentumok használhatók fel mindehhez. A legnagyobb vitát talán a könyv ebben a tekintetben válthatja ki. A szerző egyértelműen állást foglal, miszerint ennek a megvalósítása nem fér össze a klasszikus liberalizmus (monetarizmus) módszereivel. Mint írja: a félperiférikus helyzetből való kitöréshez „tudatosan és konkrétan vezérelt” gazdaság kell. Tudatosság, koncepciók és azok tervszerű megvalósítása nélkül még egyetlen elmaradottsággal küszködő tőkeszegény ország sem ért el sikereket a 20. században. A sikersztorik modell-leírása rövid, de e modelleket mint Kozma Ferenc írja: „...igen sok és felelősségteljes, magas intelligenciát követelő munkával lehet csak a gyakorlatba átültetni”. (345. o.)

Érdekesek és elgondolkoztatók a szerzőnek a fejlődésről, fejlettségről és a felzárkózás lehetőségeiről írott nézetei. Egyértelművé teszi az olvasói számára, hogy az anyagi javak gyarapodását önmagában nem tekinti fejlődésnek, még csak a fejlődés legfontosabb mérőeszközének sem. A kreativitás, a lakosság intellektuális kapacitása sokkal nagyobb súllyal esik a latba, mint a tőkeforrások bősége vagy a piaci lehetőségek. Utóbbiak ugyanis rendre kihasználhatlanok maradhatnak a kreativitás, az intellektuális források hiányában, míg ezek birtokában az anyagi bőség is biztosabban megteremthető. A népesség magas intellektuális szintjét a szerző *látens fejlettségnek* nevezi, ami biztos alapot teremt az anyagi javak gyarapodására. A kedvező nemzetközi környezet (a tudás- és technika-transzfer, piaci kereslet stb.) felszínre hozhatja, vagy kedvezőtlen alakulása esetén lefojtja a társadalom belső értékeit, de semmi esetre sem helyettesítheti azokat.

Erdemes még néhány szót ejteni a szerzőnek a *felzárkózással* kapcsolatos álláspontjáról. Erre akkor van reális esély, ha két gazdaság között egy meghatározott sávon belül mozog a különbség. Ebben az esetben a fejletlenebb ország – kedvező feltételek esetén – képes annyi belső fejlődési energiát mozgósítani, hogy egy nemzedék életén belül beindulhasson a közeledési folyamat. (Ez a helyzet például Magyarországon és a legtöbb nyugat-európai ország viszonyában.) A szerző meg is határozza ezt a sávot, mégpedig 1:2 és 1:4 közé teszi. Ha ennél kisebb a különbség, csak a túlulás tartóssága esetén érdemes a felzárkózást a gazdaságpolitikának a figyelem középpontjába állítani, ha ennél nagyobb, akkor a fejlettségi szintek közelítése illuzórikus.

Ez utóbbi esetben a gazdaságpolitikát Kozma szerint értelmetlen „felzárkózási” jelzővel illetni. A szerző európai tapasztalatokra utalva leírja, hogy belső forrásokra alapozó, legjobb esetben semleges nemzetközi közegben fejlődő nemzetgazdaságok a fejlett Nyugat növekedési rátáját legfeljebb másfélszeresen képesek tartósan meghaladni. A tapasztalatok egyértelműen bizonyítják, hogy a növekedési ütemek túlerőltetése megbosszulja magát. Amellett, hogy kifulladás a növekedés, társadalmi zavarok állnak be. Számításainak, illetve példáinak lényege szerint (325–337. o.) pusztán matematikai alapon (amennyiben a műszaki fejlődés által kiváltott, a technika által helyettesített felhalmozás mindkettőjüknél 0 százalék) *B* ország 30 év alatt csak akkor hozhatná be 1:4 arányú lemaradását (az egy főre jutó GDP 250, illetve 1000 egység) *A* országgal szemben, ha növekedési ütemét több mint háromszorosára növelné az utóbbival összehasonlítva. *B* országnak ugyanakkor minden 1 százalékos növekedés 6,7 százalékos felhalmozás/GDP-be kerül. „Vagyis a felzárkózásnak a ma élő nemzedék horizontján belül hozása további mai fogyasztásmegszorítással, pontosabban fékezéssel jár.” Ilyen stratégia sikere csak kivéte-

les körülmények között lehet reális, a lakosság ugyanis aligha tűri el tartósan, hogy fogyasztási szintje kisebb ütemben emelkedjen, mint a GDP (vagy egyáltalán ne emelkedjen). Éppen ezért a szerző optimális felzárkózási ütem mellett foglal állást a félperiféria említett körülményei között. Magyarországot a még felzárkóztatható kategóriába sorolja, nem tér ki az ennél nagyobb szintkülönbségekkel rendelkező országok kilátásaira és további lemaradásuk hatására.

A helyes stratégia kidolgozásához megfelelő helyzetfelmérés („a gazdaság anatómiai és fiziológiai térképének ismerete”) szükséges. A szerző hangsúlyozza, hogy Magyarországon ilyen részletes potenciálfeltérképezés 1975–1977 között volt utoljára, azóta pedig sok minden megváltozott, kicserélődött. Pedig tudnunk kellene, hogy milyen állapotban vannak a természeti források, a technológiák, a szellemi műhelyek, a munkaerő-állomány, az infrastruktúra, mekkora az elmúlt másfél évtized okozta pusztulás, mi maradt meg épen, újjászervezhető állapotban, az elveszített termelőerők helyett keletkezettek mennyiben kompenzálják a veszteségeket, esetleg mennyiben sodorják az országot valamiféle zsákutca felé.

Ez természetesen szerkezeti kérdés, tudni kellene milyen szerkezetű és fejlettségi szintű ma a magyar gazdaság. A globalizálódó gazdaság legfejlettebb meghatározó régiói már számos jelét mutatják annak, hogy túlléptek az ipari társadalmon. A nemzetközi hálózatok ugyanakkor minden országot függésükbe kerítettek. A szerző hangsúlyozza, hogy a teljes kívülrekedés kockázatát elhárítandó, meg kell kísérelni megbirkózni az „idő előtti fordulattal”, az ipar utáni gazdaságba való gyorsított átmenettel, még akkor is ha esetleg ennek a posztindusztriális gazdaságnak a „padlószintjét” sem értük meg el. (162. o.) Ehhez adhat esélyt az európai integrációhoz való csatlakozás, ha annak hatása kedvező (serkentő és nem fékező vagy deformáló) lesz, a szükséges szerkezetmódosulás megvalósítására. Mindenesetre megkérdőjelezhető mennyire reális és nem túlzottan pesszimista-e szerzőnek az az álláspontja, miszerint: „Az azonban biztos, hogy a nagy átféjlődés [ti. az ipar utáni társadalomba való átmenet – S. S.] nincs még stratégiai távolságban.” Más helyeken is kimondja, hogy a centrumjellegű működéshez és a világgazdasághoz ily módon való kapcsolódáshoz a magyar ágazati szerkezet nem megfelelő, jelentős eltérések vannak ebben a tekintetben a centrumországok szerkezetéhez képest.

A szerző valamiféle leltár elkészítésére is törekszik, kicsit talán úgy, mint a gazdák a nagy jégeső után. Mi ment tönkre, mi maradt, milyen a továbblépés lehetősége? Kemény ítéletet alkot Kozma Ferenc a mezőgazdaságról. Kielezett hasonlata, amellyel a helyzetet jellemzi, ez esetben sem érthető félre: nagy adag mérget bevenni és – hogy „biztosra menjünk” – a Dunába ugrani. Dilettantizmus vagy „politikai sandaság” okozta a mezőgazdaság tragédiáját? Valószínűleg mindkettő, de ami romokba dőlt, annak ez már mindegy is. Hogyan lehet (amit lehet) újraépíteni abból, ami jó volt?! Vagyis nem a „béke poraira” fordulattal zárja le a magyar mezőgazdaságra vonatkozó értékelését, hanem amit még menthetőnek lát, arra konkrét javaslatokat tesz. Az agrárrész ugyan nem teng túl a műben, de a leírt tömör mondatok akkor sem igényelnek sok magyarázkodást, ha egyik-másik megállapítása túl sarkosnak tűnik is.

Mindez már része annak a „*DNS-mintának*”, amit végső fokon a mű lényegének is tekinthetnénk, vagyis annak a genetikai térképnek, leletnek, ami a sajátosságokat, az irányváltásokat, technikákat, az értékek továbbélését stb. jelenti. De a szerző itt is ahhoz jut vissza, ami a mű minden részletében implicite mindig jelen van, s az egyetlen „adu” a kezünkben a lakosság tehetsége és szorgalma, a szellemi kapacitásunk. „Vagyis a legfőbb magyar kincs – a meglévő és kifejleszhető *látens fejlettség*.” Ajánlom, hogy aki intellektuális élményt nyújtó szellemi „kirándulás” közben akar egy sajátos látószögből megrajzolt – és mint minden jó műben, ebben is itt-ott vitára ingerlő – képet a magyar gazdasági valóságról, az olvassa el Kozma Ferenc a könyvét!